

AGRÁRTÁJBÓL AGRÁRMONOKULTÚRA – EGY HAJDÚHÁTI TÁJRÉSZLET VÁLTOZÁSAI

Balogh Szabolcs¹ – Ilyés Barnabás² – Márta László³ – Novák Tibor József⁴

¹PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék,
Földtudományi Doktori Iskola, balogh.szabolcs@science.unideb.hu

²BSc hallgató, Debreceni Egyetem, Ásvány- és Földtani Tanszék, ilyba96@gmail.com

³PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék,
Földtudományi Doktori Iskola, marta.laszlo@science.unideb.hu

⁴Egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék,
novak.tibor@science.unideb.hu

Bevezetés

A látóképen létrejövő tanyavilág mindig is kiemelkedő szerepet játszott a térség gazdaságában. A 2500 ha kiterjedésű jó minőségű, csernozjom talajokkal borított termőföldeken elsődlegesen hagyományosan is döntően szántóföldi hasznosítás volt a jellemző, amelyet azonban a vetésforgó elterjedését megelőzően kiegészített az ugaron folyó állattenyésztés. A változatos földhasznosítás és az alacsonyabb intenzitású mezőgazdálkodás kedvező táji differenciáltságot eredményezett. A 18. században a szabad földtulajdonosok a birtokrendezések, és a népesség növekedése folytán Debrecen irányából nagyarányú kitelepedés zajlott. A történelmi piacok átszerveződése, a mezőgazdaság iparosodása lassanként teljesen átalakította a hagyományos agrártájat. A II. világháború után a tervgazdálkodás és az erőszakos tévesztés hatására a tanyavilág eltűnésével manapság már agrár monokultúrával jellemezhető tájrészletről beszélhetünk.

A látóképi tanyavilág kialakulása

A tanyavilág kialakulása Debrecen város egyedi vonásainak köszönhető. Erdei Ferenc gondolatait folytatva (*Erdei, 1976*) a „településen folytatott mezőgazdasági tevékenységek során létrejött külső szálláshelyeket nevezhetjük a tanyahelyek elsődleges változatának”. Az Alföldön a mezővárosok nagy részének külterületén a 17-18. században sorban jöttek létre azok a „tanyahelyek”, amelyek fontos szerepet töltek be eme sajátos településhálózat kialakulásában.

Az 1744-es összeírás során a „kosar”-nak és „hodály”-nak nevezett szálláshelyeken nyáron 1400, télen pedig 500 nagy jószág tartózkodhatott (*Szabó, 1929*). Az 1772-es összeírás alapján pedig 153 tanya mellett 976 ól és akol van, azaz minden harmadik mellé esik csak tanya (*Balogh, 1936*). Ezekből az adatokból is jól látszik, hogy elsősorban a szilaj állattartásnak köszönhetően alakultak ki azok a tanyahelyek, amelyeket a debreceni harmincados Hegyes környékén már „tuguria seu szállások” néven emleget (*Szabó, 1929*).

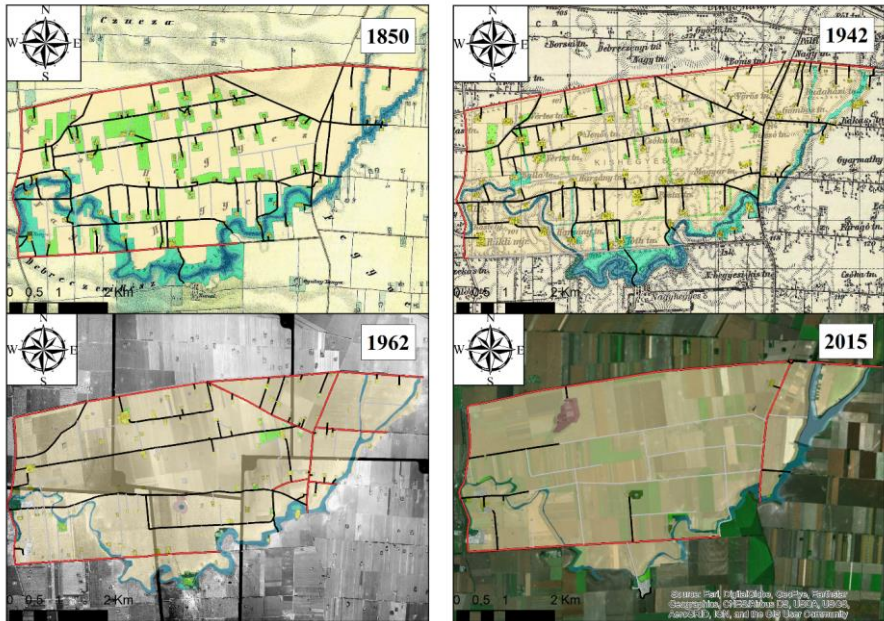
A látóképi tanyavilág kialakulását Forgách királyi biztos 1774. évi földreformja kezdeményezte, ezáltal véget vetett azoknak a földközösségeknek, amelyek a város tulajdonában lévő szántóföldeket művelték (*Szabó, 1929*). A felosztást a szepesi kamara összeírása

előzte meg, amely során számba vették a Debrecen környéki földeket és pusztákat. Látókép esetében ezek az ábrán látható módon alakultak (1. ábra).

Település	Birtokosok száma	Tanyák száma	Tanyán lakó majorosok	Tanyán lakók	Szoba és kamra házak	Tuguria	Ólak száma	állat-létszám	Aklok száma	állat-létszám
Nagy- és Kis-hegyes	104	26	3	6	12	15	127	1387	65	2332

1. ábra – Debreceni tanyák összeírása 1772-ből Forrás: Szabó, 1929

Jól látható, hogy 1-3, későbbiekben 7 évenként felosztott közös tulajdont képező házutáni (*postfundualis*) földeket (Balogh, 1936) éppúgy, mint a város által a kincstártól és magánvagyonosoktól zálogban tartott pusztákat 104 birtokos uralta. Habár a tanyák száma 26 db, állandó lakosuk alig 6 fő volt (1. ábra). Viszont az ólak és az aklok által állandó jelleggel befogadható jószágok állománya az 1744-es felméréshez képest 1,5-szeresére nőtt.

2. ábra – A felszínborítás változásai a látóképi mintaterületen

A 18-19. század fordulóján a szállásföldek és a puszták használata lehetőséget teremtett a tanyavilág kialakítására, ugyanakkor ebben az időben még csak igen kisszámú tanyahely

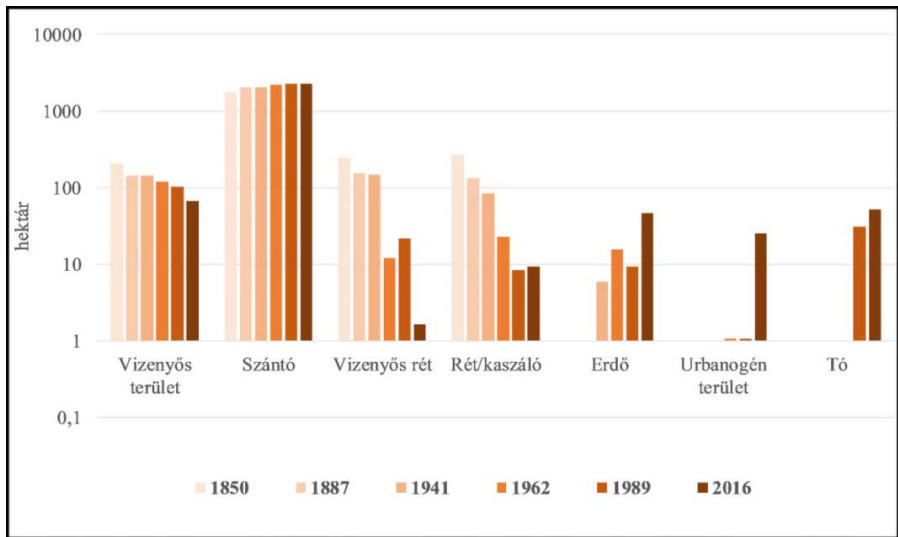
létezett az Alföldön. Az alföldi tanyavilág tulajdonképpen az 1850-es években indult jelentős fejlődésnek, az örökválságot és a tagosítást követően. Ezt megelőzően Debrecen környékén már az 1820-as évek során az időszakos pásztortanyák, földműves tanyákká váló fejlődésének lehetünk tanúi. Ekkor ezeket a helyeket „szállások seu tanyák” néven emlegették. A hajdúsági területen a birtokrendezés az 1880-as évek végén fejeződött be (Orosz, 1980). A korra jellemzően ekkor a területen „majoros tanyák” alakultak ki. A majorosság és kommenciós cselédség egészen az 1920-as évekig kitolódott, habár Látókép esetében a Nagyatádi-féle földreform csak 1,5% területi kiosztást eredményezett (Gazda, 2000). Későbbiekben a II. világháború eseményei, valamint a szocialista éra során az évszázadok alatt kialakult tanyasi életmód teljesen megváltozott. Hogy ezeknek a folyamatoknak a tájra gyakorolt hatásait nyomon tudjuk követni, a következő méréseket végeztük el.

A területen fellelhető felvételezések közül a 2. katonai felmérést, illetve a 3. katonai felmérést, az 1941-es felmérést, az 1962-ben keletkezett légifotókat, valamint az 1989-es EOTR szelvényeket és a 2015-ös ESRI űrfelvételeket ArcGis 10.4-es szoftver segítségével digitalizáltuk. A látóképi mintaterületen fellelhető térképészeti/tájhasználati elemek megjelenítéséhez saját jelkulcsot készítettünk (2. ábra). A létrehozott tájváltozási térképek alapján elemeztük a felszínborítás és a területhasználat változásait.

A látóképi mintaterület tájhasználat változásai

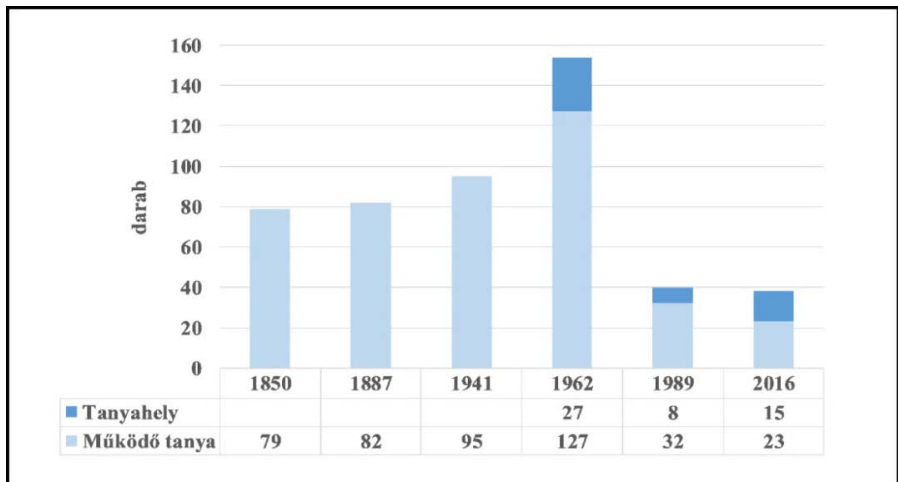
A rendezési folyamattal párhuzamosan a szántóterületek arányának növekedése figyelhető meg. Míg a 19. század első felében mintegy 1751 hektárral számolhatunk (70%), addig napjainkban ez az érték megközelítőleg 2250 ha (90%) (3. ábra). A szántóföldi művelés fő növényei a 19. század elejéig a búza, kukorica cukorrépa, takarmányrépa (Gazda, 2000). A szántóterületek a vizenyős rétek és a legelők rovására növekedtek. Az 1850-es évekig a vizenyős rétek és a kaszálók együttesen több mint 500 hektárt (20%) borítottak, napjainkban ezek a területek 10 hektárra szorultak vissza (0,4%), a kaszálók eredeti területüknek harmadára csökkentek. Korábban mintegy 0,8 hektáron gyümölcsöt termeltek, jelenleg nincs gyümölcsstermelés a területen. A tanyavilág leépülése az úthálózatban is megfigyelhető. Az első vizsgált időszakban a teljes úthálózat 93 km volt (sűrűsége $3,72 \text{ km} \cdot \text{km}^{-1}$), addigra a napjainkban létező teljes úthálózat az 50 km-es értéket sem éri el ($2 \text{ km} \cdot \text{km}^{-1}$).

A digitalizált adatok alapján elmondható, hogy a csaknem 2500 ha kiterjedésű agrárkultúra szép lassan, a szántóterületek nagyságának növekedésével s ezzel párhuzamosan a többi tájhasználati elem csökkenésével fokozatosan megy át egy monokultúrával jellemezhető tájtypusba (3. ábra). A szántóterületek növekedésével a tanyahelyek eltűnése, azok felszámolása, az ugaroltatás eltűnése, valamint az állattállomány szabad legeltetésére szolgáló rét és kaszáló területek fokozatos csökkenése teljes mértékben a 19. század derekától jellemző. Ezeket a folyamatokat legjobban a tanyahelyek számának változásával tudjuk bemutatni.

3. ábra – Tájhasználat alakulása látóképi mintaterületen

A 19. század második harmadában, az alföldi tanyavilág kialakulásának időszakában a mintaterületen 79, az 1941-es adatok alapján 95 tanyát lelhetünk fel. Az 1944. október 22-én Debrecen-Látókép, Nagyhegyes környékén lezajlott hadi események során a tanyavilág nagy része megsemmisült. Ezt követően az 1945. március 15-i földosztás eredményeként kisajátították az ezer holdon felüli nagybirtokokat, valamint a 100 holdon fekvő kis- és középbirtokokat (*Gazda, 2000*). Az Országos Földrendező Tanács 1–15 holdnyi területet osztott ki a földigénylők számára. Ennek köszönhető, hogy az 1962 ortofotón 154 tanyát találtunk (4. ábra).

4. ábra – Tanyák és tanyahelyek számának változása

Ezt követően a mezőgazdaság iparosítása, átszervezése és az intenzív mezőgazdaság térhódítása miatt a látóképi tanyavilág gyakorlatilag megszűnik. A tanyák számában drasztikus csökkenés figyelhető meg. Az első TSz 1948 őszén alakul a Korom tanyán Lenin TSZCS. néven, majd 1949 januárjában létrehozták a Tanyai Tanácsot. A tanács felméréseinek köszönhetően az 1300/1949. sz. kormányrendelet alapján tanyaközpont kialakítását rendelik el, végül 1952-ben létrejön Nagyhegyes települése (*Gazda, 2000*). Innentől fogva a mintaterületen lévő tanyahelyek nagy része megszűnt. 1989-re 44 tanya maradt fent. Ekkor az erősen centralizált és tervgazdálkodást folytató mezőgazdaságnak köszönhetően a munkahely elsődleges helyszíne már nem a tanya. Ezzel együtt a térben teljesen új közlekedési kapcsolatok alakultak ki, létrejött a tanya és munkahely közötti ingázás. Régebben elsősorban a tanya prioritását tekintve, mint munkahely volt számontartva; később munkahelyként, illetve lakóhelyként szolgált az ott élőknek. Ezt követően pedig megfordult a szerep, és inkább lakóhelyként funkcionált s a város/TSz. szolgáltatta a megélhetést (*Becsei 2018*). Ennek a folyamatnak köszönhető, hogy a térség teljesen elnéptelenedett és legutóbbi műholdfelvételek szerint napjainkban csak 38 tanya létezik, amelyből 23 működik.

Manapság a területre a piacgazdaság által kialakított nagyparcellás mezőgazdaság a jellemző. A rendszerváltást követően a területen lévő termelőszövetkezetek helyébe különböző növénytermesztéssel, állattenyésztéssel, valamint szolgáltatásokkal és értékesítéssel foglalkozó vállalkozások, társulások és magángazdaságok léptek. Ezek a területeken a nagyfokú gépiesítésnek köszönhetően kukorica és búza intenzív termesztése folyik.

Összefoglalás

A táj változásai során 3 különálló szakaszt tudunk azonosítani. Az első szakaszban a szálláshelyek jellemzők, amikor a tanya mint külterületi munkahely üzemel, s csak ideiglenes szállások találhatóak a helyükön. A második szakasz a 18. századot követően a birtokosítás során létrejött tanyahelyek, amelyek lakóépület és munkahely funkcióit is betöltik, és a városok életében is aktív szerepet vállaló tanyahelyekről beszélhetünk. A harmadik szakasz ezen kapcsolat felbomlásának időszaka, amikor a tanya elveszíti egykori szerepét és/vagy csak időszakos lakóhelyként funkcionál, sőt a birtokkoncentráció következtében legtöbb esetben megszűnik. Ez a folyamat ment végbe a Látóképi mintaterületen is, ahol már csak elvétve látni a dűledező tanyák épületeit. Elmondható tehát, hogy a látóképi mintaterületen végbement folyamat eredményeként, manapság nagy parcellás mezőgazdaság az uralkodó. A kevés tanya, ami megmaradt inkább Nagyhegyes közelében található, a település egy külterületi lakórészeként, amelyek gazdasági szerepe elhanyagolható.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (Novák Tibor József, BO/00448/17/10) és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4-DE-129 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának (Bolyai+), ÚNKP 19-3-I-DE-221 (Balogh Szabolcs) és ÚNKP 19-3-I-DE-256 (Márta László) szakmai támogatásával készült. A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az Innovációs és Technológiai Minisztérium által meghirdetett Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program NKFIH-1150-6/2019 számon támogatta, a Debreceni Egyetem 4. tématerületi programja keretében.

Irodalom

Balogh István 1936. A belső legelő és kiosztása 1876-ban. A Debreceni Képes Kalendárium 100-104 pp.

Becsei József 2018. A tanyarendszer pusztulásának korszaka: A külterületi népesség szerepének változása az Alföld településhálózatában. Történeti Földrajzi Közlemények 6. évf. 3-4 szám. 198-210 pp.

Gazda László 2000. Nagyhegyes falukönyve. Nagyhegyesi Önkormányzat, Nagyhegyes. 189 p.

Erdei Ferenc 1976. Magyar tanyák. Hasonmás kiadás. Akadémia Kiadó, Budapest. 271 p.

Orosz István 1980. A „rideg” tanya. In: Pölöskei F.-Szabad Gy. (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Akadémia Kiadó, Budapest 170-215 pp.

Szabó István 1929. A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember. 31 p.